

УДК 314.7:323.11:39

ВПЛИВ МІГРАЦІЙ НА СОЦІАЛЬНІ ТА ЕТНОДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

Дудар Сергій Едуардович – аспірант кафедри соціології Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ)

Стаття присвячена з'ясуванню основних аспектів впливу міграцій на сучасному історичному етапі на соціальні та етнодемографічні процеси в Україні; дослідженню динаміки міграційних процесів за обсягом та структурою, виокремленню основних її етапів, причин та проблем; визначенню мотивації населення України до міждержавної трудової міграції і її наслідки та вплив на етнонаціональну структуру у контексті глобалізації сучасних переміщень населення.

Ключові слова: міграція, трудова міграція, етнічна динаміка, ринок праці, етнонаціональна структура населення України.

Статья посвящена выяснению основных аспектов влияния миграций на современном историческом этапе и их социальные и этнодемографические процессы в Украине; исследованию динамики миграционных процессов в Украине по объему и структуре, выделению основных ее этапов, причин и проблем; определению мотивации населения Украины к межгосударственной трудовой миграции и ее последствия та влияние на этнонациональную структуру в контексте глобализации современных перемещений населения.

Ключевые слова: миграция, трудовая миграция, этническая динамика, рынок труда, этнонациональная структура населения Украины.

Article deals with the issue of main aspects of impact of migration upon social and ethnodemographic processes in Ukraine; with the study of migration processes in Ukraine in volume and structure, distinguishing its main stages, causes and problems, with clarifying of population of Ukraine to international migration and its impacts on ethnonational structure in the context of modern globalization of population movements.

Keywords: migration, labor migration, ethnic dynamics, labor market, ethnonational structure of the population of Ukraine.

Міграція населення, яка зумовлена соціально-економічними, політичними, етнічними та релігійними чинниками, протягом усієї історії людства відіграла визначну роль у суспільному розвитку. З одного боку, масштаби та напрями міграційних процесів певною мірою свідчать про стан соціально-економічного розвитку країни, а з іншого – процес міграції сам значною мірою впливає на розвиток країн. Масовий виїзд громадян України за кордон, особливо жінок, супроводжується зниженням показників народжуваності, соціальним сирітством, підвищенням захворюваності внаслідок виснажливої праці на чужині. Крім того, наявний зворотній процес в'їзду громадян інших держав на територію України, видозмінює сучасні уявлення про внутрішні процеси і вплив міграційних процесів на функціонування нашої держави. Тому важливо дослідити вплив міграційних процесів на Україну загалом і, зокрема, на її населення з кількох точок зору для кращого бачення і розуміння даних процесів.

Міграція (лат. *migratio* - переселення) – переміщення людей через кордон тих чи інших територій зі зміною місця проживання назавжди або на більш-менш тривалий час. У наш час завдяки розвитку технологій миттєвий зв'язок і досить швидке пересування не є перешкодою, а тому обсяги міграційних процесів набувають все більших масштабів. І таким чином, у міру глобалізації світової економіки, лібералізації світового господарства, міжнародна міграція стає все більш важливим чинником суспільного розвитку. У контексті етнонаціонального розвитку України, зокрема етнічної динаміки населення, дана проблематика досліджується у працях В. Євтуха, О. Малиновської, Л. Шкляра, А. Попка, І. Майданік, М. Шульги. Науковці довели: якщо раніше основними причинами для переселення ставали стихійні лиха, продовольчі проблеми, політичні переслідування, то сьогодні головним являється пошук людьми кращих умов життя для себе та членів своєї родини. Однак недостатньо вивченою є проблема динаміки етнонаціональної структури суспільства під впливом міграційних потоків.

Мета статті – з'ясувати вплив міграційних процесів на етнопонаціональну структуру населення України.

Важливим явищем міграційних процесів останніх років є трудова міграція – це міграція носіїв робочої сили на постійній або тимчасовій основі, зумовлена бажанням вигідної реалізації своєї здатності до праці. Наразі цей процес відіграє провідну роль у розвитку сучасних міжнародних відносин. Трудові міграції населення, що відбуваються внаслідок нерівномірності економічного розвитку як регіонів держави, так і окремих країн, завжди є процесом географічним за формою прояву та соціально-економічним за змістом. Масовий характер цього явища призводить до перерозподілу потенціалу країн – експортерів робочої сили та її імпортерів.

Як будь-яке соціально-економічне явище, міграція робочої сили є детермінуючим чинником, тобто має різноманітні наслідки, що виявляються як у країнах експортерів, так і у країнах імпортерів. Обидві сторони від міграції мають як вигоди, так і втрати: 1) помітне зменшення у регіоні конкурентоспроможної частини робочої сили, що призводить до сповільнення темпів науково-технічного розвитку; 2) збільшення кількості дітей, яких батьки залишають у родичів чи близьких знайомих; 3) скорочення кількості молодих освічених людей, що призводить до старіння інтелектуального потенціалу нації та погіршення трудового потенціалу; 4) зростання рівня злочинності та соціального напруження через міжнародні конфлікти. До позитивів можна зарахувати наступне: 1) одержання від трудових мігрантів додаткової іноземної валюти у формі грошових переказів; 2) створення спільних підприємств з іноземними засновниками і на цій основі додаткове інвестування в економіку; 3) зниження безробіття на національному ринку праці; 4) приєднання ринку робочої сили до світового ринку праці; 5) спонукання українських працівників до продуктивнішої діяльності шляхом конкуренції з закордонними фахівцями; 6) покриття дефіциту фахівців не дуже поширених професій і низької кваліфікації за рахунок іноземної робочої сили [1].

Варто звернути увагу і на те, що міграція певною мірою сприяє розшируванню суспільства за матеріальним становищем. Це пов'язано з виїздом за кордон громадян, котрі мають певний стартовий капітал. Таким чином, у країні збільшується прошарок тих, хто знаходиться за межею бідності й не мають коштів на виїзд. Збільшення валютних ресурсів окремих сімей час від часу спричиняє зростання цін на товари та послуги на внутрішньому ринку. До того ж, Україна несе додаткові втрати на підготовку нових спеціалістів для власного ринку праці, у той час як значна частка спеціалістів, що знаходиться за кордоном у зв'язку з відсутністю можливості застосування своїх професійних знань, змушена виконувати ті види робіт, які вимагають меншу кількість професійних навичок, умінь та досвіду.

Особливо в наш час гострим є неодмінний супутник зовнішньої трудової міграції, а також процесу його активної фемінізації – новітнє явище, що отримало назву «соціальне сирітство». Воно загрожує моральному здоров'ю нації, негативно впливає на психічний стан наймолодшого покоління українців, руйнує сім'ї. Діти батьків-заробітчан фактично стають бездоглядними, перебуваючи під тимчасовим, а часто і тривалим наглядом літніх родичів, сусідів чи знайомих. Як показало дослідження, проведене на Тернопільщині, яким були охоплені 10% учнів 5-10 класів, майже у 25% учнів батьки на заробітках за кордоном, у т. ч. у 4% одночасно обоє батьків [2].

Окрім того, сучасні міграційні процеси мають ще одну унікальну рису, яка стала виокремлюватись у наш час, а саме: фемінізація міжнародних міграційних процесів, вона відображає все більш зростаючу роль жінок у міждержавному переміщенні населення. За даними 2010 р. жінки складають 49 % від усього потоку переселенців, а в Європі частка жінок перевищує частку чоловіків і складає 52,6%. В Україні частка жінок-емігрантів складає 57,8% [3]. Основними причинами поширення жіночої міграції є: 1) боротьба з бідністю, покращення умов життя, забезпечення дітей; 2) зростання попиту на працю жінок в країнах призначення; 3) безробіття в країні походження; 4) обмеження економічних та соціальних можливостей в країні походження; 5) розширення можливостей самореалізації жінок-професіоналів в країнах призначення; 6) індивідуальні чинники; 7) пошук можливостей заміжжя за кордоном.

Чоловіки та жінки мігранти зосереджені у різних секторах глобальної економіки. У той час як чоловіки представляють більшість професіоналів у галузі науки та інформаційних технологій, жінки зосереджуються у сфері освітніх, соціальних послуг та охорони здоров'я. У зв'язку з цим виникає ряд проблем:

По-перше, у більшості країн Європи немає визначених квот працівників домашнього господарства, що з врахуванням значної потреби у них сприяє нелегальному статусу працівників-мігрантів. Даний вид діяльності не надає мігрантам нових знань і навичок, а також не створює можливостей здобуття освіти та освоєння нових професій. Праця в домашньому господарстві часто передбачає понаднормові робочі години і відсутність вихідних днів, жорстоке поводження роботодавця, несприятливі умови праці, відсутність соціального захисту і доступ до послуг системи охорони здоров'я, обмеження мобільності, зв'язку та можливості створення жінками власних сімей. Все це призводить до втрати людського потенціалу жінок-мігрантів.

По-друге, гострою проблемою є феномен «втрати мізків». Значна частка жінок, які працюють у сфері домашнього господарства, на батьківщині були професіоналами і працювали інженерами, викладачами, лікарями тощо, але у зв'язку із неможливістю гідного матеріального забезпечення, зважилися на знецінення своїх кваліфікацій для поліпшення власного матеріального положення. Більшість жінок, що працювали у сфері виробництва, медицини та освіти змінили свої професії на прибиральниць, доглядальниць за хворими і особами похилого віку.

По-третє, дослідження свідчать, що жінки відсилають більшу частину свого доходу в країну походження, вони також встановлюють суровий контроль за цільовим використанням грошових переказів для людського та економічного розвитку господарства. З іншої сторони, переказ більшої частини коштів унеможливорює інвестиції у власну освіту, а отже, і підвищення кваліфікації та розвитку власного людського потенціалу загалом [3].

По-четверте, міграція матерів ускладнює повноцінне формування людського потенціалу дітей у країнах походження. Дослідження, проведене у Філіппінах, показало, що діти за відсутності матерів мають більше проблем з навчанням, слабку соціальну пристосованість, порушення психологічного розвитку, фізичного та емоційного здоров'я. У Латинській Америці діти, залишені без матерів, страждають від розумових і психологічних розладів, зазнають дискримінації у школі і перебувають у маргіналізованому стані в суспільстві. Незважаючи на те, що матері-мігранти забезпечують матеріальний рівень життя залишених дітей, їх відсутність часто підриває життєвий потенціал і потенціал здоров'я молодого покоління. Дана проблема не обійшла стороною і Україну, зокрема ця проблема особливо відчутно дається взнаки на західноукраїнських землях, де досить великий відсоток жінок виїжджає працювати за кордон.

По-п'яте, під час міграції жінки є втричі вразливішими, ніж чоловіки. Як наслідок специфіки сфер зайнятості жінки часто потрапляють у неформальні, тіньові сегменти ринку праці, працюють у важких умовах, наражаються на ризик трудової і сексуальної експлуатації. Вони часто стають жертвами торгівлі людьми і різного виду експлуатації, що призводить до зниження їх людського потенціалу [3].

Окрім соціально-економічної, міграція має етно-демографічний вплив на населення України, тобто вона відбивається на динаміці етнічних процесів, вносить свої корективи в етнопонаціональний склад населення.

У період після розпаду СРСР і утворення незалежної України головною рисою міграції між Україною і країнами СНД та Балтії стало зменшення міграційно налаштованого населення. Разом з тим, суттєво змінився характер переміщень населення: так, на початку 1990-х у зв'язку з міжнаціональною напруженістю, військовими конфліктами набули поширення вимушені міграції, біженство. Водночас масово здійснювалася репатріація осіб, які за радянських часів з різних причин, зокрема і часто недобровільно, опинилися поза історичною батьківщиною. У перші роки незалежності до України активно прибували особи з різних країн СНД, більшість з них були представниками та нащадками депортованих народів, а також тих, що були репресовані, розкуркулені або вважалися політичними в'язнями. Так, у період 1991-1998 рр. з країн СНД в Україну прибуло 1,9 млн. мігрантів, а вибуло значно менше – 1,6 млн. Таким чином, ми можемо спостерігати позитивне сальдо міграції у 300 тис. осіб. В країні ж Західної Європи, Америки, Азії вибуло 443 тис. осіб, а прибуло лише 132 тис. Таким чином, утворилося негативне сальдо міграції у 310 тис. осіб. Серед емігрантів, які прибули у цей період, відрізняються дві домінуючі групи – це українці (889 тис.) і росіяни (788,5 тис.). Третьою групою за чисельністю стали кримські татари, які інтенсивно поверталися до Криму на свою історичну батьківщину із різних місць депортації, переважно з Узбекистану.

Дослідники фіксують, що, починаючи з 1994 р., в Україні складається від'ємне сальдо зовнішньої міграції, яке мало місце по 2004 р. включно. Протягом цих одинадцяти років з України на постійне проживання до інших країн емігрувало 1 млн. 568 тис. осіб, а іммігрувало в Україну 903,8 тис. чоловік, тобто від'ємне сальдо зовнішньої міграції за період 1994–2004 рр. склало 664,6 тис. чол. За 1994–2007 рр. загальна чисельність населення України зменшилась майже на 5,4 млн. осіб, з яких 4,7 млн. через депопуляційні процеси, а 0,7 млн. – через від'ємне еміграційне сальдо. Разом з тим, слід відзначити позитивні тенденції в зовнішніх міграціях населення України. Вони полягають у тому, що, починаючи з 2005 р., в міждержавному обміні населенням з іншими країнами Україна має позитивне міграційне сальдо, яке склало в 2005 р. 4583 особи, у 2006 р. – 14245 осіб., у 2007 – 16,8 тис., а у 2008 – 14, 8 тис. чоловік, тобто за 2005 – 2008 рр. позитивне міграційне сальдо становило 50,4 тис. чол. [4]. У 2010 р., за даними Державної служби статистики України, в країні зафіксовано міграційний приріст населення на 16,1 тис. осіб. Його рівень, порівняно з 2009 р., зріс із 0,3 до 0,4 особи у розрахунку на 1 тис. осіб. З поміж тих, хто прибув в Україну впродовж січня – грудня 2010 р. іммігранти з країн СНД склали 77,8%, з інших країн – 22,2%. Серед тих, хто її залишив, 53,1% виїхали до країн СНД та 46,9% - до інших країн [5].

Причини імміграції в Україну є різноманітними, а тому і категорії громадян, що прибувають, різняться між собою. Фахівці з міграційних проблем виділяють п'ять основних категорій іммігрантів: 1) іноземні громадяни, які прибувають в Україну на навчання і з метою здобуття освіти; 2) мігранти, які виїздять для об'єднання сімей чи створення нових сімей; 3) мігранти, котрі прибувають на постійне поселення; 4) іноземці, які прибувають на роботу за контрактом та наймом; 5) особи, яким дозволений в'їзд з гуманних міркувань, тобто біженці [6]. Основним недоліком даної класифікації, на наш погляд, є те, що вона не враховує досить таки розповсюджене в умовах сьогоденної України явище як нелегальна міграція. Україна характеризується змішаними потоками нелегальних мігрантів, виступаючи як їхнім донором, так і реципієнтом. При цьому в еміграційному потоці нелегалів є не лише постійне населення, але й нелегальні іммігранти. Головними чинниками, які впливають на формування чисельності останніх в Україні, за твердженнями фахівців є такі: 1) збільшення кількості біженців із країн Близького та Середнього Сходу, Південно-Східної Азії та Африки; 2) відносна «прозорість» кордонів на сході і півночі України; 3) корупційні прояви у владних структурах; 4) покращення в Україні умов утримання та депортації нелегальних мігрантів; 5) пом'якшення допуску до процедур отримання статусу біженця у певних прикордонних країнах; 6) висока рентабельність нелегальної торгівлі людьми; 7) втрата частини трудових ресурсів нових членів Євросоюзу внаслідок доступу до нових ринків праці [7].

Характерною особливістю міграцій населення України у перше десятиліття нинішнього століття стало зниження загального рівня мобільності населення. Наприклад, у січні-липні 2008 р. відносно аналогічного періоду попереднього року кількість прибулих в Україну на постійне проживання зменшилась на 4,3 тис. осіб, а кількість вибулих – на 4,6 тис. осіб. [5]. При цьому зменшується інтенсивність міграційних зв'язків з колишніми республіками СРСР і натомість – розширюються контакти з країнами далекого зарубіжжя. Хоча масштаби міграції іноземців в Україну не можна порівнювати з обсягами міграційних потоків у розвинутих державах, однак їх вплив на етнодемографічну динаміку стає дедалі відчутнішим, що варто враховувати в етнонаціональній політиці держави. Це, передусім, пов'язано з тим, що у майбутньому імміграція до України може суттєво позначитися на структурі населення і співвідношенні різних її компонентів. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р., питома вага українців (порівняно з останнім радянським переписом 1989 р.) зросла з 72,7% до 77,8%, у 5,3 рази збільшилась кількість кримських татар (248,2 тис.). Натомість, питома вага росіян скоротилася на 4,8 відсоткових пункти (17,3% населення у 2001 р.), а чисельність євреїв зменшилась у п'ять разів і становила лише 103 тис. осіб. Скоротилася чисельність також деяких інших етнічних меншин: на 35% стало менше чехів, на 34% – поляків, на 19% – словаків, на 12% – німців, на 7% – греків, на 4% – угорців [8]. Помітно збільшилась і кількість представників деяких інших етносів. Так, кількість азербайджанців зросла на 20% (45,2 тис.), грузин – майже у півтора рази (34,2 тис.), вірмен – у 1,8 рази (99,9 тис.). Перепис показав також, що на 50% в Україні стало більше корейців (12,7 тис.), у 30 разів зросла чисельність турків (8,8 тис.), у 9 разів – курдів (2 тис.), у 8 разів – в'єтнамців (3,9 тис.) і представників народів Індії та Пакистану (1,5 тис.), у 5 разів – арабів [9]. Хоча перелічені нетипові для населення України національності все ще малочисельні і не мають суттєвого впливу на етнічну структуру населення, однак, швидкі темпи їх зростання вказують на усталену тенденцію, яка у майбутньому може набути більш виразних рис, відповідно, обумовити суттєвіші зміни у суспільстві, передусім в етнодемографічному плані, особливо на регіональному та локальному рівнях.

Трансформація етнічної структури вказує на існування після здобуття незалежності кількох різних за інтенсивністю, причинами і характером міграційних потоків: перший – репатріація вихідців з України та їх нащадків, які після незалежності поверталися на батьківщину, що призвело до збільшення їх чисельності; другий – прибуття біженців, втікачів від війни і розрухи в точках військових конфліктів. З цим пов'язано збільшення чисельності азербайджанців, вірмен, грузинів, а також прибуття більшості турків і курдів.

Переважаючо з вимушеними міграціями пов'язана поява на теренах України вихідців із Азії та Африки, значну частину яких складають ті, хто нелегально намагався дістатися розвинутих західних країн транзитом через Україну. В останні роки за своїм географічним розташуванням у центрі Європи Україна опинилась на перехресті міжнародних шляхів транзитної (переважно незаконної) міграції з країн СНД, Близького Сходу та Південно-Східної Азії до західних країн. Щороку на кордонах України у середньому затримується 5–7 тис. нелегальних мігрантів, загальна чисельність яких у різні роки в Україні становила 25–30 тис. осіб [10]. Крім цього, значні обсяги зовнішніх переміщень (щомісяця державний кордон України перетинають до 2,5–3,0 млн. іноземців, а більше 200 тис. іноземних громадян в'їздять в Україну з відповідною реєстрацією національних документів і у спрощеному порядку) слід розглядати крізь призму потенційного міжетнічного та криміногенно-економічного напруження.

Інтенсифікація міграційних процесів у сучасному світі зумовлює низку соціальних проблем і відчутно впливає на етнічну динаміку, особливо у країнах поселення мігрантів. Україна не є винятком у

цьому контексті. Соціальні проблеми в Україні ускладнюються, зокрема, через погіршення вікової структури населення, оскільки з країни емігрують переважно люди репродуктивного віку з ґрунтовною професійною підготовкою, з достатньо високим рівнем освіти, через загострення проблеми сирітства, зниження конкурентоздатності внутрішніх ринків праці, передусім у регіонах.

В етнодемографічному плані вплив міграційних процесів відчувається, насамперед, у зміні співвідношення між різними етнічними спільнотами: збільшення кількості тих спільнот, які є представниками країн СНД, до певної міри зростання вихідців із країн Азії та Африки. Виїзд за кордон етнічних українців у майбутньому може відчутно позначитися на їх частці в етнонаціональній структурі населення України.

Література:

1. Звірід Н. В. Кількісні методи аналізу впливу трудової міграції на соціально-економічний розвиток регіону / Н. В. Звірід // Статистика України. – 2010. – № 4. – С. 48-53.
2. Довжук Б. Соціально-демографічні аспекти зовнішньої трудової міграції / Б. Довжук // Ринок праці та зайнятість населення. – 2009. – № 14. – С. 11-14.
3. Курій Л. О. Фемінізація міжнародної трудової міграції і проблема збереження людського потенціалу / Л. О. Курій // Вісник Хмельницького національного університету Економічних наук. – 2011. – Т. 1. – № 5. – С. 119-122.
4. Романюк М. Вплив міграційних процесів на етнічну структуру населення / М. Романюк // Етнос і культура: 36. Науково-теоретичних статей. – Івано-Франківськ, 2003. – № 1. – С. 25-31.
5. Сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Мельник В. В. Проблеми імміграції та еміграції в контексті етнонаціонального простору / В. В. Мельник // Гуманітарний вісник / Запорізька державна інженерна академія. – Запоріжжя, 2003. – Випуск 13. – С. 182-187.
7. Євтух В. Б. Іммігранти – нові етнічності в українському соціальному просторі / В. Б. Євтух // Етносоціологічний та епістемологічний дискурс у науковому просторі. – Київ, 2013. – С. 9-38.
8. Національний склад населення України та його мовні ознаки: За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / Державний комітет статистики України. – К., 2003.
9. Етносоціологія. Етнічна динаміка українського суспільства : навчальний посібник / За ред. В. Б. Євтуха. – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 348 с.
10. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри (понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика). Енциклопедія / за ред. Римаренка Ю. І. – К.: Довіра, 1998. – 912 с.